

ZNAČAJ INSTITUCIONALNIH PROMENA U EKONOMIJI SRBIJE KROZ ISTORIJU

UREDILI
JELENA MINOVIĆ
MILICA KOČOVIĆ DE SANTO
ALEKSANDAR MATKOVIĆ

COGNOSCERE EST MUTARE

INSTITUT
EKONOMSKIH
NAUKA

cei

Centar za
Ekonomsku
Istoriju

Beograd 2021

IZDAVAČ

**Institut ekonomskih nauka
Zmaj Jovina 12, Beograd
Tel. (011) 2622-357, 2623-055
Faks: (011) 2181-471
www.ien.bg.ac.rs
office@ien.bg.ac.rs**

UREDNICI

**Jelena Minović
Milica Kočović De Santo
Aleksandar Matković**

ZA IZDAVAČA

Jovan Zubović, direktor

RECENZENTI

**Dragana Gnjatović, redovni profesor
Vesna Aleksić, naučni savetnik
Ranka Gašić, naučni savetnik**

LIKOVNO GRAFIČKA OBRADA

Zorica Smilović

ISBN 978-86-89465-67-9

**INSTITUT
EKONOMSKIH
NAUKA**

cei

**Centar za
Ekonomsku
Istoriju**

Monografija je izdata uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja

---

ZNAČAJ INSTITUCIONALNIH PROMENA U EKONOMIJI SRBIJE KROZ ISTORIJU

UREDILI

Jelena Minović, Milica Kočović De Santo, Aleksandar Matković

Centar za ekonomsku istoriju
Institut ekonomskih nauka u Beogradu

2021

SADRŽAJ

PREDGOVOR 9

KONTEKST I KULTURA

- 17 **Boris BEGOVIĆ**
Institucionalne i kulturne promene u izučavanju ekonomske istorije
- 34 **Milica KOČOVIĆ De SANTO**
Istorijske lekcije o institucionalnim promenama u resoru kulture značajne za promišljanje o alternativnoj ekonomskoj politici i sistemski održivim rešenjima
- 57 **Jelena RAFILOVIĆ**
Institucionalne promene i pitanje zemljišne svojine u Srbiji do Drugog svetskog rata

PRIVREDNE TRANSFORMACIJE

- 73 **Ranka GAŠIĆ**
Uticaj državne regulative na poslovanje fabrike automobila „Crvena zastava“ 1954-1991
- 88 **Božo DRAŠKOVIĆ, Svetozar KRSTIĆ**
Obrnuta tranzicija promena sistema iz socijalizma u kapitalizam
- 114 **Aleksandar MATKOVIĆ**
Unfree Labor, From Hanoi to Belgrade: Chinese Investment And Labor Dispatch In The Case Of 750 workers from Vietnam

BANKARSTVO, MONETARNA I PORESKA POLITIKA

- 137 **Saša ILIĆ**
Bankarstvo socijalističke Jugoslavije: istorija neprekidnog transformisanja
- 151 **Ognjen TOMIĆ**
Monetarna politika Narodne banke nakon ukidanja Opšteg Investicionog fonda (1963-1968)
- 175 **Srđan MILOŠEVIĆ**
Poresko opterećenje seljaštva u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata (1945-1952)

SARADNJA SA INOSTRANSTVOM

- 201 **Aleksandra FOSTIKOV**
Strani uticaji na razvoj zanatstva srednjovekovne Srbije
- 212 **Emilija CVETKOVIĆ**
Novi oblici ekonomske saradnje sa inostranstvom i(li) samoupravljanje: institucionalni okviri zajedničkih ulaganja u Jugoslaviji tokom 1967. i 1968. godine
- 233 **Sanja RADOVIĆ**
Glavni institucionalni problemi u jugoslovensko-kineskoj ekonomskoj saradnji 1970-ih

MONOPOLI I KORUPCIJA

- 253 **Dragana GNJATOVIĆ**
Monopolska moć udruženja oštećenih poverilaca: primer Komiteta za zaštitu francuskih imalaca srpskih zajmova
- 269 **Vesna ALEKSIĆ**
Korupcija kao posledica nedovršenih institucionalnih promena u bankarstvu KJ
- 283 **Marko MILJKOVIĆ**
Naftni tajkun Rada Pašić: Institucionalizovana korupcija u Kraljevini Jugoslaviji na primeru razvoja naftne industrije
- 300 **Jelena MINOVIĆ, Slavica STEVANOVIĆ**
Promene institucionalnog okruženja u Srbiji u poslednje dve decenije

Jelena RAFAILOVIĆ

Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

Poglavlje 3:

INSTITUCIONALNE PROMENE I PITANJE ZEMLJIŠNE SVOJINE U SRBIJI DO DRUGOG SVETSKOG RATA

Apstrakt: U radu su izložena osnovna pitanja zemljišne svojine iz zakonodavnog ugla i institucionalnih promena na teritoriji Srbije do Drugog svetskog rata. U fokusu analize jeste problematika (dis)kontinuiteta zakonodavnih uredbi donetih prilikom regulisanja vlasništva nad zemljišnom svojinom na kojima se zasnivao agrarni poredak Srbije do Prvog svetskog rata i u Kraljevini SHS/Jugoslaviji.

Ključne reči: Drugi svetski rat, Kraljevina SHS, Srbija, vlasništvo, zemljišna svojina

57

UVOD

Pitanje imovinskih prava u teoriji Nove institucionalne ekonomije (NIE) zauzima jedno od vodećih mesta, i mnogi teoretičari smatraju da su nezaobilazna u analizi institucionalnih promena.¹ Imovinsko pravo zajedno sa transakcionim troškovima, teorijom ekonomskih ugovora, i novim institucionalnim pristupom istoriji čini osnovna polja istraživanja NIE.² (Richter, 2015, 11) Pretpostavlja se da imovinska prava odražavaju ukupni karakter kompleksa institucija i da imaju utica-

---

1 O imovinski pravima, institucionalizmu i novoj institucionalnoj ekonomiji postoji obimna literatura među kojima izdvajamo: North 2003; Ankarloo 2002, Libecap 1986, Williamson, 2000, Joskow, 2008, Acemoglu 2003 i dr.

2 Rihter je analizom nekoliko zbornika NIE izdvojio devet istraživačkih polja: imovinska prava, transakcioni troškovi, evolucionarna ekonomija, ustavni izbori, teorija kolektivne akcije, teorija ekonomskog ugovora, novi institucionalni pristup ekonomskoj istoriji i moderna (škola) austrijske ekonomije. Svestan da njegova analiza nije rađena na reprezentativnom uzorku naglašava da pomenete teme najpre odražavaju preovlađujuće gledište. (Richter 2015, 5-6)

ja na centralne karakteristike ekonomskog učinka, jer počivaju na premisi da će se zadržati kontrola nad imovinom u budućnosti i da će se od nje profitirati. (Evans, 2007, 37; Joskow, 2008, 11)

Norme i zakoni društva, institucionalno okruženje, ekonomski, društveni i kulturni činioci definišu i određuju imovinska prava pojedinca poput mogućnosti korišćenja zemljišta, prava na prodaju imovine, prava na nasleđstvo, prava korišćenja i ostvarivanja prihoda od sredstva/resursa, i dr. Postojanje sigurnih imovinskih prava obezbeđuje ekonomski napredak jer pruža podsticaj za održavanje i povećanje vrednosti imovine kroz ulaganje, hipotekarnim putem, povećavanjem obima tržišta, transakcijama... Uopšteno posmatrano imovinska prava mogu biti individualna (privatna), kolektivna (društvena) i državna (proširena društvena). Sa teorijskog aspekta NIE vlasnička prava zajedno sa tehnologijom određuju transakcione troškove i troškove transformacije povezane sa razmenom i proizvodnjom. (Lee J. Alston, 2008, 33-34, 105-106; Joskow, 2008, 11-12; Libecap, 1986, 235) Sa ekonomskog i pravnog gledišta osnovne funkcije imovinskog prava jesu: „stvaranje, prenošenje i zaštita imovinskih prava, funkcija imovine, ugovor i deliktno i krivično pravo“. (Rubin, 2008, 206)

Značaj imovinskih prava potvrđuje i Oliver Vilijamson koji u svom analitičkom pristupu NIE pitanje imovinskih prava („property rights“) definiše na nivou institucionalnog okvira/okruženja („institutional environment“) društva, obuhvatajući formalna pravila, zakone, ustave, izvršnu, sudsku, zakonodavnu, i birokratsku vlast... Prema Vilijamsonu imovinska prava, njihova primena i ugovorni zakoni su od osnovnog značaja za funkcionisanje stabilnog institucionalnog okruženja. Ističe i da se promene na nivou institucionalnog okvira dešavaju tokom decenija ili vekova, a da je sveobuhvatno transformisanje moguće izvršiti nakon ozbiljnih diskontinuiteta i događaja (Williamson, 2000, 596-598).

Iz predstavljenog jasna je važnost proučavanja problematike privatnog vlasništva sa institucionalnog aspekta. Poput teoretičara institucionalizma analizirajući osnovne tendencije vlasništva u centralnoj i istočnoj Evropi istoričari Zigris i Miler navode da je upravo radi razumevanja modernih društava i država neophodno izučavanje imovinskih prava jer su duboko povezana sa socioekonomskim i kulturnim domecima. (Siegrist & Müller, 2015a, 1).

U radu će se analizirati pitanje zemljišne svojine, kao jednog od aspekta imovinskih prava, i institucionalnih promena, u Srbiji do Drugog svetskog rata.³ Izučavanje pri-

3 U novijoj historiografskoj literaturi pitanje zemljišnih prava i institucionalnih promena nije obrađeno sistematski, tako da su u malobrojnim radovima predstavljene samo

vatnog vlasništva u agrarnom sektoru je od ključnog značaja za spoznaju društvene i ekonomske osnove i strukture srpske države, kao dominantno agrarne tokom 19. i u prvoj polovini 20. veka. (Rafailović, 2020, 48) Izabrana problematika za analizu sa sobom nosi niz mogućih tema za istraživanja koje usled obima i cilja rada nije moguće detaljnije izložiti. Stoga će u fokusu rada biti osnovna pitanja sistema zemljišne svojine, sa istorijskog, pravnog i ekonomskog aspekta, a zatim i pitanje (dis)kontinuiteta zakona u dve države.

Pomenutoj temi je pristupljeno kroz jedan od aspekata koji nudi metodološka analitika NIE⁴ – analizirana je problematika i nasleđe osnovnih zakona koji su regulisali zemljišnu svojinu (mikronivo) u dva institucionalna uređenja (makronivo). Imovinska prava obuhvataju čitav niz problema – kako nastaju, šta znače, kako su primenjuju, koja su im ograničenja, kako su prilagođena u različitim institucionalnim okruženjima i dr. (Joskow, 2008, 12) Analiza teritorije Srbije sa sobom donosi i druga specifična pitanja a najpre diskontinuiran razvitak države zbog čega postoje dva pravna područja. Prvo jeste Kneževine i Kraljevine Srbije, a drugo pravno područje predstavlja Srbiju u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, koje je obuhvatalo teritoriju Kraljevine Srbije do Prvog svetskog rata. (Mirković, 2019, 236)

UREĐIVANJE IMOVINSKO-PRAVNIH ODNOSA

Zemlja je u Srbiji u 19. i prvoj polovini 20. veka bila u osnovi privrednog sistema. U Kraljevini Srbiji poljoprivredno stanovništvo je pred Prvi svetski rat činilo 86,78% populacije, a 1931. godine 80,35% (teritorija Severne Srbije). U tom dominantno agrarnom društvu seljak „tradicionalno vezan za zemlju, za svoje imanje i kuću, za rodno ognjište“, je retko napuštao svoj posed, zbog čega su baština i zemlja, kao što je već naznačeno, neizostavni za razumevanje niza kompleksnih socijalnih i ekonomskih pitanja. Pored konzervatizma i tradicionalizma, na vezanost seljaka za imanje, odnosno postojanje jakog poljoprivrednog društva, uticao je i čitav niz drugih faktora poput nedovoljno razvijene gradske privrede, pre svega industrije,

---

određene teme. O pojedinim aspektima zemljišnih prava do Drugog svetskog rata videti: Isić, 2000; Čalić, 2004; Gnjatović 2009; Milošević, 2014; Milošević, 2015; Müller & Harre, 2011; Katić, 2014; Siegrist & Müller, 2015b; i dr.

- 4 Institucionalne analize mogu da obuhvataju različite geografske nivoe lokalne, regionalne ili međudržavne upotrebljavajući metodološke i teorijske pristupe uz zavisnosti od podataka, teme i oblasti istraživanja. Najčešće se podrazumeva dva aspekta analize: makronivo odnosno institucionalno okruženje i mikronivo odnosno institucionalno uređenje (Richter, 2015, p. 141)

nedostatak kapitala, određene institucionalne odlike države, zakonodavne mere u oblastima trgovine, zanatstva, nasledstva i dr. (Isić, 2000, 11, 37).

Regulisanje zemljišne svojine započelo je sa prvim institucionalnim promenama u Srbiji početkom 19. veka i vezuje se za dobijanje autonomije pošto su srpski organi preuzeli nadležnost nad osmanskim vlastima. Postepeno dobijanje autonomije pratilo je i postepeno ukidanje agrarnog osmanskog uređenja i izgradnju srpskog. Sa pravnog imovinskog aspekta u turskom sistemu vlasništvo nad zemljom su imala tri subjekta: sultan, spahija i seljak, zbog čega se postavilo pitanje kome će pripasti zemlja – seljaku koji je obrađivao ili srpskom „spahiji“. (Mirković, 2019, 142, 143; Petrović, 1930, 82-83; Nedeljković, 1936, 169-221; Čalić, 2004, 39; Ljušić, 2008) Nakon Hatišerifa iz 1830. i 1833. i ukidanja feudalnih odnosa srpske vlasti su otpočele i pravno uređivanje zemljišnih odnosa. Ustavom od 1838. godine propisano je da je „svaki Srbin... savršeni gospodar prodati svoja dobra i sobstvenosti“, kao i da raspolaže po želji i ostavlja u nasledstvo. Ovim članom seljaci su postali vlasnici nepokretnih dobara i zemlje koju su do tada samo obrađivali. (Ljušić, 2008, 44) Naredne godine donet je i *Zakon o povraćaju zemalja* kojim je pravno regulisano vlasništvo nad zemljom. Priznato je pravo vlasništva nad zemljišnom svojinom bez obaveze otkupa svima koji su imali tapiju na imanje do 1833, a od 1833. i vlasnicima koji su držali zemlju bez tapije. *Zakon o povraćaju zemalja* donet je između ostalog i kako bi se prekinulo samovlasno prisvajanje zemlje nasilnim putem bilo otimanjem ili zagrađivanjem (Vučo, 1955, 173; Mirković, 2019, 142, 143; Petrović, 1930, 82-83; Čalić, 2004, 39).

Nekoliko godina nakon *Zakona o povraćaju zemlje* 1844. godine donet je i *Srpski građanski zakonik* (SGZ) kojim su definisani privatno-svojinski odnosi. SGZ je bio prvi zakonik u novoj državi, i donet je najpre radi uređivanja imovinskopravnih odnosa, a po ugledu na austrijski *Opšti građanski zakonik* iz 1811. godine, uz uticaje francuskog zakonika, osmanskog, crkvenog i srpskog običajnog prava. Bio je na snazi do 1946. godine, sa mogućnošću da se propisi SGZ primenjuju i dalje u slučaju nedostatka uredbi (Mirković, 2019, 140-141; Nedeljković, 1936, 205-215; Petrović, 1930, 84-86). Pitanje zemljišne svojine („O svojini tj. pravu sopstvenosti naročito pravu baštinskom“) je uređeno članovima 211-224, gde je definisano da „sve stvari, dobra, i prava, koja srbinu pripadaju, jesu njegova svojina ili sopstvenost, koje će reći, da je svaki srbin savršeni gospodar od svojih dobara, tako da je on vlastan, ova po svojoj volji uživati, s njima po volji raspolagati i svakoga otuda isključiti, naravno po propisu zakona“.⁵ *Srpskim građanskim zakonikom* zemljišna svojina je prav-

5 *Građanski zakonik za Knjažestvo Srbiju: obnarodovan na Blagovesti 25. marta 1844.*

no određena čime je uvedena „pravna ustanova, potpune, neograničene, apsolutne spopstvenosti na zemlju“ (Gnjatović, 2009).

Sa SGZ uvode se i zemljišne knjige, po modelu austrijskog *Opšteg građanskog zakonika*, čija primena pokazuje u određenoj meri sporost i slabost zakonodavnog sistema iz ugla sigurnosti zemljišne svojine. Prema SGZ subjekt koji je bio upisan u zemljišne (baštinske) knjige smatran je vlasnikom nekretnine i postojala je garancija državne vlasti da je prenos bio pravilan. Međutim, okolnosti su bile takve da upisivanje u zemljišne knjige nije bilo moguće, pa je već u julu 1850. godine usledilo tumačenje prema kome „do ustanovljenja baštinskih knjiga u otečestvu našem sudska potvrđena tapija... imaju istu pravnu važnost koju i ubaštinjenja po svim paragrafima“. Ovim je uveden tapijski sistem baštinskog prava i tapija je, mada nije zakonodavno imala tu moć, postala najvažniji dokaz o posedovanju imovine.⁶ Ipak, tapije nisu obezbeđivale pravnu zaštitu poput baštinskih knjiga, jer između ostalog nisu postojale posebne tapijske knjige, gde su se upisivali vlasnici, što je pružalo mogućnost postojanja dve tapije na jednu imovinu (Mirković, 2019, 144-145).

Vlasnici zemlje su za upisivanje svojih imanja u zemljišne knjige morali da sačekaju nekoliko decenija. Tek 1930. godine za teritoriju Srbije donet je *Zakon o unutrašnjem uređenju, osnivanju i ispravljanju zemljišnih knjiga* i *Zakon o zemljišnim knjigama*⁷ i tada je otpočet proces upisivanja u zemljišne knjige, ali je do kraja Drugog svetskog rata upisana svega trećina zemljišne imovine predratne Srbije (Mirković, 2019, 145). Upisivanjem imanja u zemljišne knjige prestao je da važi sistem tapija i upisivanja u intabulacione protokole.⁸

OKUĆJE ILI ZEMLJORANDNIČKI MINIMUM

Uporedo sa legalizacijom privatne zemljišne svojine uvedena je i ustanova koja je bila u suprotnosti sa slobodnim raspolaganjem imanjem. U pitanju je ustanova okućja, odnosno zemljišni minimum (član 471 tač. 4a *Zakona o postupku*

---

godine., 1873, 61-84.

6 „Stvaranje prvih zemljišnih (baštinskih) knjiga u starim granicama Srbije“; *Vreme*, 14.12.1932, s. 2.

7 „Zakon o zemljišnim knjigama“, *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XII, 146, 01.07. 1930.

8 „Stvaranje prvih zemljišnih (baštinskih) knjiga u starim granicama Srbije“; *Vreme*, 14.12.1932, s. 2.

sudskom u građanskim parnicama)⁹. Prvi put je doneta za vreme vladavine kneza Miloša Obrenovića u maju 1836. godine kroz Ukaz o minimumu zemlje - „Da bi se predupredila bjednost i propasti mnogi familija, koje odtuda proishode, što mnogi zadužuju se na sva svoja dvižima i nedvižima dobra, pa kad ne mogu ovog duga svog isplatiti prodaju im se sva dobra na koje su dug učinili... uređujemo i zaključujemo da u varošima na kuću, u kojoj ko s familijom živi, a u selima na kuću, baštinu, dva vola i kravu, niko se zadužiti ne može nit će se intabulacija na rečena dobra učinjena i pred kakvim sudom za pravilnu priznati da bi takovim načinom bezpomoćne žena i djeca po upropastćeniju svega imjenija krov barem na glavom imala“ (Isić, 2000, 16-17; Petrović, 1930, 88).

Već 1838. godine pomenuta uredba je ukinuta, ali je ponovo uvedena 1860. godine, i pošto je u narednim decenijama u određenoj meri modifikovana (1861, 1865, 1867, 1873, 1898, 1907), ostala je na snazi sve do Drugog svetskog rata. (Petrović, 1930; Milošević, 2014, 71,72). Okučje¹⁰ je predstavljalo pravnu ustanovu koja je definisala zaštitu zemljičnog minimuma, odnosno obim imanja i zemlje (od 1,5ha do 3,45 ha), pokretne i nepokretne imovine, koje imao (seljaci) nisu smeli da otuđe. Ustanova okučja posebno je uređena bez jasnog pravnog naziva 1873. godine izmenom člana 471 tač. 4a *Zakona o postupku sudskom u građanskim parnicama*.¹¹ Tada je zemljičnog minimuma obuhvatao: „jedan plug, jedna kola, dva vola ili tegleća konja, motika, sekira, budak, kosa i toliko hrane, koliko je za njega, porodicu i stoku potrebno do nove rane. Pored toga na svaku poresku glavu, bila ona od danka oslobođena ili ne, ako joj je samo glavno zanimanje zemljoradstvo, živela ona u selu ili varoši, pet dana zemlje, računajući dan na 1600 kvadr. hv., bila zemlja čista, pod gorom voćem ili vinogradom, zajedno sa neobratim njenim plodom. Isto tako i kuća sa zgradama i placem do jednog dana oranja.“¹²

Sa pravnog aspekta ustanova okučja je bila uređena prema Pravilima za njeno izvršenje, ali deo tih uredbi je bio „vrlo nejasan i sporan u primeni“, zbog čega su česta

9 Detaljnije o ustanovi okučja: Petrović, 1930; Gnjatović, 2009; Isić, 2000; Katić, 2014; Čalić, 2004; Gnjatović, 2009; Milošević, 2014.

10 Ustanova „okučja“, usled nedefinisanog pravnog naziva, pronalazi se pod raznim nazivima u izvorima i literaturi: zakon od pet (ili šest) dana oranja, okučnica, zakon o okučju, zakon o naglavici, naglavica, seljačko blagodejanje, zemljičnog minimum. (Petrović, 1930, 87)

11 *Zakonik o postupku sudskom u građanskim parnicama*, Beograd 1865, 145-146; „Izmena pod 4. člana 471 zakona o postupku sudskom u građanskim parnicama“, *Srpske novine*, broj 282, godina XXXXI, 28.12.1873, str. 1161. (Petrović, 1930)

12 „Izmena pod 4. člana 471 zakona o postupku sudskom u građanskim parnicama“, *Srpske novine*, broj 282, godina XXXXI, 28.12.1873, str. 1161.

bila izigravanja uredbe i različita problemi oko sudskih tumačenja. (Petrović, 1930, 171-391, 432-433) Stanojlo Joksić, sudija sreskog suda u Smederevu, u drugoj polovini tridesetih iznosi u *Braniču* probleme iz sudske prakse upravo u vezi člana 471 tač. 4 zbog nepreciznosti uredbi. Pravila su propisivala da je samo zemljoradnik bio zaštićen, ne i trgovci i/ili zanatlije, što je ostavljalo mogućnost da se „izvrši“ promena zanimanja, ali je to otvaralo pitanje pred sudom ko se sve smatra zemljoradnikom.¹³ Takođe, zemljoradnik je mogao da „trampiti“ imanje prema članu 471. tač. 10. i da dobije onoliko zemlje koliko trampom daje ili u vrednosti zemlje. U tom slučaju problem je nastajao kod pitanja da li razmena mora da obuhvata zemlju za obradu ili može i varoško imanje.¹⁴

Sa ekonomskog aspekta zemljoradnički minimum je imao uticaja na uvećanje oskudice na selu, onemogućavao je stvaranje velikih poseda, umanjivao pokretljivost radne snage, smanjivao tržišnu konkurentnost, smanjivao i onako nisku kreditnu mogućnost seljaštva. (Čalić, 2004, 40-42). Takođe, iako uvedena kao mera sprečavanja propadanja seljaštva i daljeg usitnjavanja poseda ustanova okućja je samo delimično imala značajnijeg uticaja na zaustavljanje tog procesa, usled raspadanja porodičnih zadruga, naslednog prava koje je delilo posed među muškim naslednicima bez obzira na veličinu, i uz brojna izigravanje uredbe o okućju. (Isić, 2000, 17; Petrović, 1930, 278-294) Ustanovu okućja svakako treba posmatrati i u kontekstu srpske države 19. veka i njenog privrednog zakonodavstvu, koje je u određenoj meri usporavalo izgradnju funkcionalnih modernih institucija. Zakoni koji su definisali ne samo agrarni sektor, već i zanatski i trgovački su u značajnoj meri ograničavali ekonomsku slobodu pojedinca i tržišnu slobodu. (Čalić, 2004, 36, 43-48)

U novoj državi zemljoradnički minimum je ostao da važi na teritoriji predratne Srbije, jer predlog da se proširi na celu zemlju nije prihvaćen usled protivljenja organizacija i privrednika drugih pokrajina (Gnjatović, 2009, 46; Petrović, 1930, 138-149, 432, Milošević, 2014, 72). Ipak u Kraljevini SHS/Jugoslaviji zemljoradnički minimum nije više bio neprikosnoven. Promenama *Zakona o Privilegovanoj agrarnoj banci* 1929-1930 godine zaštićeni minimum je prestao da važi za zemljoradnike koji su bili hipotekarni dužnici. (Gnjatović, 2011, 22)

Pitanje člana 471 tač. 4a *Zakona o postupku sudskom u građanskim parnicama* je u Kraljevini Jugoslaviji određeno *Zakonom o izvršenju i obezbeđenju* donetom 9. jula

13 Stanojlo Joksić „Za primenu člana 471. tač. 4 a. gsp. merodavno je zanimanje prodavčevo u momentu zaključenja ugovora“, *Branič*, 01.05. 1939, 332-334.

14 Stanojlo Joksić, „Da li se zemlja u selu može trampiti za kuću u varoši a da ne bude povređen propis člana 471. gsp“, *Branič*, 01.07. 1936, str. 321

1930. godine, odnosno *Uredbom o uvođenju Zakona o izvršenju i obezbeđenju donetom 9. jula 1930. godine* od 4. juna 1937. godine. Dug period od donošenja Zakona i njegovog stupanja na snagu rezultat je nesuglasica oko određenih pitanja, između ostalih i zemljoradničkog minimuma. (Pavlović, 2018, p. 508-509).

Pomenutom *Uredbom o uvođenju Zakona o izvršenju i obezbeđenju* koji je stupio na snagu 1. januara 1938. godine je i rešeno pitanje zemljoradničkog minimuma. Stavom 8. određeno je da „dok se ne donese jedinstveni Zakon o zaštiti minimuma zemljoradničkog poseda, ostaju na snazi u pogledu izvršenja na nepokretninama propisi § 471. tačka 4 a) Zakonika o postupku sudskom u građanskim parnicama za Srbiju od 20 februara 1865 godine sa docnijim izmenama i dopunama, § 256 Zakonika o sudskom postupku u građanskim parnicama za Crnu Goru od 1. novembra 1905 godine, §§ 1 do 18 i 35 Zakona o zadrugama za Hrvatsku i Slavoniju od 9. maja 1889 godine, čl. 28 do 35 Zakona o bivšim kmetskim selištima i o stečenim beglucima od 17. maja 1928 godine (Službene novine br. 122-XLI) i čl. 34 stav i Uredbe o osiguranju, prinudnoj naplati i nenaplativosti poreza od 19. novembra 1928. godine (Službene novine br. 304-CI).“¹⁵ Ovakvim rešenjem konačno je definisano da zemljoradnički minimum u Kraljevini Jugoslaviji na teritoriji predratne Srbije ostaje na snazi kada su u pitanju nepokretnosti. Zanimljivo je spomenuti i da je za teritoriju Banovine Hrvatske, u oktobru 1939. godine, doneta *Uredba o zaštiti seljačkog poseda*, slična zaštiti zemljoradničkog minimuma.¹⁶

NASLEDNO PRAVO I ZEMLJIŠNA SVOJINA

Neizostavni činilac zemljišne svojine jeste i pitanje nasledstva. U Srbiji 19. veka nasledno pravo je u osnovi regulisano *Srpskim građanskim zakonikom* a u narednim decenijama su određeni aspekti nasleđivanja preciznije određeni. Prema SGZ zemljište se među naslednicima moglo neograničeno raspodeljivati „koliko muške dece na toliko se delova deli imanje roditeljsko i svako dete muško dobija

15 „Uredba o uvođenju zakona o izvršenju i obezbeđenju od 9. jula 1930 godine (Uip)“, *Službene novine*, god. 19, br. 131-XXXIX, 14. jun 1937, 919.

16 Hrvatska Uredba o zaštiti seljačkog minimuma odnosila se na kuće sa okućnicom, zemljoradničke zgrade i obradivo zemljište u površini od pola hektara po članu porodice i najmanje 3 ha obradive površine u porodici. U odnosu na srpski zaštićen minimum je mogao da se proda, i bio je zaštićen potraživanja Državne hipotekarne banke i Privilegovane agrarne banke. (Pavlović, 2018, 509-510; „Oko zahteva disidenata Demokratske stranke da se važnost zakonskih propisa o zaštiti seljačkog poseda proširi na celu zemlju“, *Vreme*, 24.10.1939, 6)

ravan deo¹⁷, što je dovodilo do jačanja sitnoposedištva i parcelizacije zemlje. (Krkljuš, 2007, 165-166; Čalić, 2004, 36-38)

Lj. Krkljuš navodi nekoliko specifičnosti SGZ koje su se ticale naslednog prava i zemljišne imovine, odnosno bitnije su se razlikovale u odnosu na austrijsko *Opšte građansko pravo*. U pitanju su uredbe o porodičnoj zadruzi, pravu prvenstva nasleđivanja muške dece nasuprot ženskim i pravo preče kupovine. (Krkljuš, 2007, 166) Prvo, porodična zadruga kao posebna institucija srpskog društva je odredbama SGZ s jedne strane potvrđivala i dalje postojanje kolektivne svojine zadruga, a sa druge po prvi put i omogućavala podelu porodice i svojine što je predstavljalo korak ka raspadanju zadruga. Druga osobenost odnosila se na mogućnost prava preče kupovine kolektivne svojine nepokretnih dobara drugim zadrugarima, rodbini i susedima. (Krkljuš, 2007, 167; Čalić, 2004, 36-37)

Treća specifičnost SGZ bila je u vezi sa pravom prvenstva nasleđivanja. Naslednici imovine u prvom redu bili su samo muški potomci „deca muška umrloga i njihni muški potomci dobijaju prvi nasledstvo“, dok su ženska deca imala pravo „uživanja, izdržavanja, snabdevanja i pristojno udomljenje po postojećem običaju“.¹⁸ Imale su mogućnost da naslede imovinu tek ako nema muških naslednika. Pored inferiornog položaja ženske dece i žena u direktnom porodičnom nasleđu, mesto žene ni kao udovice nije bio bolji, jer je bračni drug postajao naslednik pošto preminuli nije imao potomke ili predake po očevoj ili majčinoj liniji. (Draškić & Obradović, 1998, 19-21; Krkljuš, 2007, 166; Mirković, 2019, 153-154)

U Kraljevini SHS/Jugoslaviji odredbe iz oblasti porodičnog prava i zakonskog nasleđivanja nisu promenjena na teritoriji Srbije u predratnim granicama. U drugim delovima države za opšti deo građanskog prava, za obligaciono, stvarno i za nasledno pravo bez zakonskog nasleđivanja preuzet je Hrvatski građanski zakonik, uz postojanje specifičnih zakonskih rešenja. (Draškić & Obradović, 1998, 24)

ZEMLJIŠNA SVOJINA, ZEMLJIŠNE REFORME I POSEDOVNA STRUKTURA

Jedan aspekt koji je direktno vezan za institucionalne promene i zemljišnu svojinu jesu bile i agrarne reforme, sprovedene u Kraljevini SHS/Jugoslaviji nakon

17 *Građanski zakonik za Knjažestvo Srbiju: obnarodovan na Blagovesti 25. marta 1844. godine.*, 1873, čl. 397, s. 132.

18 *Građanski zakonik za Knjažestvo Srbiju: obnarodovan na Blagovesti 25. marta 1844. godine.*, 1873, čl. 396, 397, s. 132.

Prvog svetskog rata u periodu od 1919. do 1931. godine.¹⁹ Društveno-politički i ekonomski uslovljena zemljišna reforma je uticala na promenu vlasničke i posedovne strukture i podrazumevala je eksproprisanje imanja na osnovu agrarnog minimuma i maksimuma, a potom podelu zainteresovanom stanovništvu uz otplatu narednih godina. (Rafailović, 2019, 7-10) Procenjuje se da je raspoređeno oko 17%, odnosno oko 1.700.000 ha obradive površine, i oko 12% poljoprivredne i šumske površine. (Ristić, 1938, 72; Erić, 1958, 465, 485-490). Na područje Srbije pre 1912. godine nije sprovedena reforma, čime je samo potvrđen agrarni sistem koji je već postojao, ali je sprovedena je u novim oblastima. U Staroj Srbiji je raspodeljeno 56.159,237 hektara na 8.845 agrarnih subjekata, najviše u gračaničkom i podrinskom srezu, dok je prosečno raspodeljeno 6,33 hektara. (Isić, 2000, 55-57)

Odsustvo promena po pitanju zemljišnih zakona do Drugog svetskog rata potvrđuje i ekonomski aspekt. Na osnovu naših proračuna, strukture agrarnih poseda na teritoriji predratne i poratne Kraljevine Srbije nisu se značajnije izmenile u periodu od 1905. godine do 1931. godine (Tabela 1.).

Tabala 1. Struktura agrarnih poseda na teritoriji Kraljevine Srbije do 1912. godine²⁰

Veličina poseda u hektarima	1905			1931		
	gazdinstva		površina	gazdinstva		površina
1,01-02	99174	26.8%	104168	116011	24.3%	139019
2,01-5	140795	38.1%	471030	179567	37.7%	622928
5,01-10	87663	23.7%	610978	120881	25.3%	860365
10,01-20	32901	8.9%	440811	48835	10.2%	677326
20-50	7750	2.1%	221790	10758	2.3%	292801
50-100	751	0.2%	49765	665	0.1%	47703
preko 100	361	0.1%	74550	135	0.0%	47186
	369395	100%	1973092	476852	100%	2687328

19 Sa agrarnim reformama se započelo u februaru 1919 donošenjem *Predhodnih odredbi za pripremu agrarne reforme*, a zvanično su završene 1931. godine kada je donet *Zakon o likvidaciji agrarne reforme na velikim posedima*. U međuvremenu su donošene uredbe i specijalni zakoni prema potrebama pokrajina i zatečenim agrarnim okolnostima. („Predhodne odredbe za pripremu agrarne reforme“, *Službene novine*, 27.02.1919, 1, br. 11, 2; Vučo, 1958, 23;)

20 Tabela urađena na osnovu podataka u: Isić, 2000, 43.

Poseđi do pet hektara su činili većinu od 65% pre rata, odnosno 62% nakon rata i ta imanja su predstavljala mala samostalna gazdinstva, bez kapitala, autarkična i u većini slučajeva slabo povezana sa tržištem. Sitni poseđi otvaraju i pitanje ekonomske (ne)održivosti i mogućnosti razvoja poljoprivrede u takvom sistemu. Problem poljoprivrednog sektora nije bio samo sitan poseđ već i niski prinosi, nedostatak kapitala na selu, slabe finansijske institucije, nedostatak mehanizacije i hemizacije, nerazvijeno tržište... (Vučo, 1958, Berend 1985).

•••

Institucionalne promene oličene u stvaranju Kraljevine SHS/Jugoslavije i formalno-pravni diskontinuitet srpske 19.-vekovne države nisu uticale značajnije na izmene osnovnih načela u pravu zemljišne svojine. Na pravnom području Srbije u Kraljevini Jugoslaviji većinom su ostali na snazi zakonska imovinska rešenja srpske novovekovne države.

Pravni kontinuitet zemljišnih zakona predratne Kraljevine Srbije u Jugoslaviji svedoči o izvesnoj socioekonomskoj stagnaciji društva. Kontinuitet imovinskopravnih odnosa *Srpskog građanskog zakonika*, zatim i uredbi koji su se ticale nasledstva, zemljoradničkog minimuma i zemljišnih reformi jesu između ostalog i posledica pravnog partikularizma i bremena nasleđenih tradicija tek stvorene države. Pomenute teme otvaraju mogućnost za proučavanje zemljišne svojine ne samo sa pravno-institucionalnog aspekta već i političkog, ideološkog, kulturnog i društvenog.

IZVORI I LITERATURA

- » Građanski zakonik za Knjažestvo Srbiju: obnarodovan na Blagovesti 25. marta 1844. godine. (1873). (2 izdanje). Beograd: Državna knjigopečatnja.
- » Zakonik o postupku sudskom u građanskim parnicama, Beograd 1865.
- » Vreme
- » Branič
- » Službene novine Kraljevine Jugoslavije
- » Srpske novine

- » Alston, L. J. (2008). The “Case” for Case Studies in New Institutional Economics. In E. Brousseau & J.-M. Glachant (Eds.), *New Institutional Economics - A Guidebook* (103–121). Cambridge University Press.
- » Alston, L. J. (2008). New institutional economics. In S. N. Durlauf & L. E. Blume (Eds.), *The New Palgrave Dictionary of Economics, Neu-rat* (2 ed., Vol. 6, 32–39). London: Palgrave Macmillan.
- » Acemoglu, D. (2008). Oligarchic Versus Democratic Societies. *Journal of the European Economic Association*, 6(1), 1–44. <http://www.jstor.org/stable/40005150>
- » Berend, Ivan T. “Agriculture.” In *The economic history of Eastern Europe: 1919-1975*. Vol. 1, Economic structure and performance between the two Wars, edited by M. C. Kaser and E. A. Radice. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- » Chang, H.-J. (2007). Understanding the relationship between institutions and economic development – some key theoretical issues. In H.-J. Chang (Ed.), *Institutional Change and Economic Development* (17–34). New York; Tokyo: United Nations University.
- » Čalić, M.-Ž. (2004). *Socijalna istorija Srbije 1815-1941: usporeni napredak u industrijalizaciji*. Izdavač: Beograd, Clio.
- » Draškić, M., & Obradović, O. P. (1998). Pravni položaj žene prema Srpskom građanskom zakoniku (1944-1946). In L. Perović (Ed.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka* (11-25). Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- » Erić, M. (1958). *Agrarna reforma u Jugoslaviji: 1918-1941 god.* Izdavač: Veselin Masleša, Sarajevo.
- » Evans, P. B. (2007). Extending the ‘institutional’ turn: Property, politics, and development trajectories. In H.-J. Chang (Ed.), *Institutional Change and Economic Development* (35-52). New York; Tokyo: United Nations University.
- » Gnjatović, D. (2009). Prva mera kreditne politike u Srbiji. *Bankarstvo*, 38(11–12), 40–61.
- » Gnjatović, D. (2011). Prvi zadatak Privilegovane agrarne banke: refinansiranje zemljoradničkih dugova. *Bankarstvo* (3–4), 10–31.
- » Isić, M. (2000). *Seljaštvo u Srbiji: 1918–1941. Knj. 1, Socijalno-ekonomski položaj seljaštva*. Izdavač: Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd.

- » Joskow, P. L. (2008). Introduction to New Institutional Economics: A Report Card. In E. Brousseau & J.-M. Glachant (Eds.), *New Institutional Economics – A Guidebook*: Cambridge University Press.
- » Katić, B. M. (2014). *Poljoprivreda Kneževine Srbije: (1834-1867)*. Izdavač: Istorijski institut, Beograd.
- » Krkljuš, Lj. (2007). *Pravna istorija srpskog naroda*. Beograd: Službeni glasnik.
- » Libecap Gary D. (1986) „Property rights in economic history: Implications for research“. *Explorations in Economic History*, 23(3), 227–252,
- » Ljušić, R. (2008). *Srpska državnost 19. veka*. Izdavač: Srpska književna zadruka, Beograd.
- » Milošević, Srđan (2014). “Okucje u Srbiji XIX veka: jedan primer uticaja vojne granice na Kneževinu Srbiju.” In *Vojna granica u Banatu i banatski militari u 18. i 19. veku: tematski zbornik*, edited by Maja Sedlarević, 69–74. Izdavač: Centar za političko obrazovanje, Novi Sad.
- » Milošević, Srđan. „Contemporary Notions and Practices: The Case of Mrčajevci“, *Property in East Central Europe: Notions, Institutions, and Practices of Landownership in the Twentieth Century* (246-267): Berghahn Books, 2015
- » Mirković, Z. S. (2019). *Srpska pravna istorija*. Izdavač: Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd.
- » Mirković M. (1968), *Ekonomska historija Jugoslavije*. Izdavač: Informator, Zagreb.
- » Müller, D., & Harre, A. (Eds.). (2011). *Transforming rural societies : agrarian property and agrarianism in East Central Europe in the nineteenth and twentieth centuries*. Innsbruck: Studien Verlag.
- » Nedeljković, B. M. (1936). *Istorija baštinske svojine u novoj Srbiji od kraja 18 veka do 1931*. Izdavač: G. Kon, Beograd.
- » North, D. C. (2003). *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*. Izdavač: Masmedia, Zagreb.
- » North, Douglass C. (2003). *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*. Izdavač: Masmedia, Zagreb.
- » Pavlović, M. (2018). Problem izjednačenja zakona u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviji. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 68(3–4), 493–523.

- » Peruničić, B. (1977). *Zemljišna svojina u Srbiji 1815-1845*. Izdavač: Privredni pregled, Beograd.
- » Petrović, J. (1930). *Okučje ili Zaštita zemljoradničkog minimuma: (471 tač. 4a Građ. sud. postupka i odnosne odredbe poreskih, carinskih i monopolskih zakona)*. Izdavač: Privredni pregled, Beograd.
- » Rafailović, Jelena. (2019) "Agrarne reforme na Balkanu posle Prvog svetskog rata - uporedni pregled osnovnih karakteristika." *Godišnjak za društvenu istoriju* 26(3): 7–35.
- » Rafailović, Jelena. "Mogućnost proučavanja ekonomskih institucija u međuratnom periodu u Jugoistočnoj Evropi." In *Izazovi izučavanja ekonomske istorije u Srbiji*, edited by Vesna Aleksić, Aleksandar Matković and Marko Miljković, 40–53. Beograd: Institut ekonomskih nauka, 2020.
- » Richter, R. (2015). *Essays on New Institutional Economics*: Springer.
- » Ristić, T. Đ. (1938). *Borba za zemlju i naša agrarna reforma: ekonomsko-finansijski život*. Izdavač: Privredni pregled, Beograd.
- » Rubin, P. H. (2008). Legal Systems as Frameworks for Market Exchanges. In C. Ménard & M. M. Shirley (Eds.), *Handbook of New Institutional Economics* (205–228).
- » Siegrist, H., & Müller, D. (2015a). Introduction: Property in East Central Europe: Notions, Institutions and Practices of Landownership in the Twentieth Century. In H. Siegrist & D. Müller (Eds.), *Property in East Central Europe: Notions, Institutions, and Practices of Landownership in the Twentieth Century* (1–26): Berghahn Books, 2015.
- » Siegrist, H., & Müller, D. (Eds.). (2015b). *Property in East Central Europe: Notions, Institutions, and Practices of Landownership in the Twentieth Century*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- » Vučo, N. (1955). *Privredna istorija Srbije do Prvog svetskog rata*. Izdavač: Naučna knjiga, Beograd.
- » Vučo, Nikola. *Poljoprivreda Jugoslavije: 1918-1941*. Beograd: Rad, 1958.
- » Vukosavljević, S. V. (1953). *Istorija seljačkog društva. 1, Organizovanje seljačke zemljišne svojine*. Izdavač: Naučna knjiga, Beograd.
- » Williamson, O. E. (2000). The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613.